

*Катерина Тараненко,
аспірантка кафедри
публічного права
Чернівецького національного університету
імені Ю. Федьковича*

УДК 347.74

Поняття податково-правового патерналізму

Податково-правовий патерналізм є специфічним способом відносин між державою та платниками податків, дискурсивною практикою, ідеологією та культурою податкового права субстанційної держави. В межах етатистської доктрини податкового права він означає можливість держави виступати у відносинах із платниками податків із «батьківських позицій». Проте така «батьківська турбота» при її глибинному вивченні є ні чим іншим, як маскою, за якою приховується істинне призначення патерналізму. Будучи вплетеним в матерію етатистського податкового права, патерналізм є способом його існування, що проявляється у його здатності відтермінувати та відносно пом'якшувати антагонізм платників податків і субстанційної держави. Явище податково-правового патерналізму потребує поглибленого вивчення, оскільки це дозволить адекватніше побачити та зрозуміти реальні проблеми податково-правової дійсності.

У науці фінансового права України феномен податково-правового патерналізму на даний час уже неможливо віднести до зовсім невідомих

явищ. Першою його спеціально досліджувала Р. О. Гаврилюк [1, с. 326-340]. Вона зробила обґрунтований висновок, що патерналізм не просто притаманний податковому праву держави, а є однією з його констант [2, с. 241]. Причому на відміну від інших констант етатистської доктрини податкового права ця константа особлива, оскільки вона є атрибутивним способом існування усіх інших його констант, іншими словами, функціональною константою податкового права держави [3, с. 182-191].

Особливістю дослідження проблеми патерналізму є те, що дане явище перебуває в полі зору відразу декількох наук: філософії, соціології, психології, юриспруденції, кожна з них вибудовує власну модель цього явища за допомогою власного категорійно-понятійного апарату, методів пізнання тощо. Відтак філософсько-правову та загально-теоретичну основу дослідження склали праці таких вчених як: М. О. Акімов, Аристотель, Р. Віппер, В. Газін, О. П. Масюк, Т. М. Осипова, Платон, Р. Ханк, В. М. Чибіньов, Б. Н. Шапталов, Ю. С. Шемшученко та ін.

Метою даної статті і водночас її основним завданням є аналіз поняття феномену податково-правового патерналізму як явища етатистської податково-правової дійсності.

З огляду вище сформульованої мети і завдання дослідження його методологічною основою належить обрати антропосоціокультурний підхід, оскільки держава та усі іманентні їй явища онтологічно (буттєво) укорінені у співбутті індивідів, іншими словами, у людському суспільстві [4]. Він також найпоспідовніше та найглибше з поміж усіх вчених юристів-фінасистів розроблений Р. О. Гаврилюк. Передусім у спеціальному монографічному дослідженні вона показала, що цей підхід є ядром усієї методологічної традиції доктрини природного права [5, с. 613]. Витоки цього підходу сягають античної полісної цивілізації і пов'язані, як переконливо довела авторка, із її розумінням місця людини у суспільстві як «міри усіх речей» [6, с. 65]. Саме на даному світоглядному постулаті як довела Р. О. Гаврилюк, базувалася уся пізнавальна програма софістів та усіх їх наступників [7, с. 63].

В числі основних та найефективніших методів антропосоціокультурного підходу Р. О. Гаврилюк рекомендує використовувати фундаментальну феноменологію Е. Гусерля, фундаментальну онтологію М. Гайдеггера, соціальну онтологію П. Бергера і Т. Лукмана, онтологію соціальних фактів і соціальних інститутів Дж. Р. Серля [8, с. 5]. До їх числа вона відносить і німецьку практичну філософію [9, С. 505-509]. Усі ці методи у тій чи іншій мірі використані нами в ході підготовки даної статті.

Термін «патерналізм» має латинське походження, його початковою основою є корінь «патер», тобто «батько» [10, с. 19]. В сучасній українській мові термін патерналізм тлумачиться як «заступництво старшого над молодшим, підопічним», як «протекціоністське відношення держави до своїх громадян» [11, с. 887]. У Юридичній енциклопедії під ред.

Ю. С. Шемшученко патерналізм пояснюється як покровительство, опіка старшого над молодшим. У державно-правовій сфері є принципом взаємовідносин держави і суспільства, за яким суспільне життя залежить від сильного «батька», «вождя» [12, с. 456].

Подібне тлумачення терміну «патерналізм» знаходимо в сучасній англійській, німецькій, російській лінгвістичній літературі. Так, у найбільш загальному вигляді поняття патерналізм (від. лат. *paternus* – батьківський) трактує Оксфордський соціологічний словник, а саме як соціальні відносини, всередині яких партнер, що домінує, присвоює собі певні установки та набори практик, які передбачають опіку над його підлеглими [13, с. 481]. Патерналізм, поміщений у державно-владну сферу, тлумачиться в англійській мові як метод контролю над групою людей чи країною за зразком родинних відносин [14], як політика або практика управління людьми у батьківській манері, шляхом задоволення їх потреб без надання їм прав та зобов'язань [15]; як метод керівництва певною організацією або суспільством, що полягає у захисті та піклуванні про їх членів, без надання їм жодної міри свободи чи відповідальності [16].

«Стенфордська філософська енциклопедія» розглядає патерналізм наступним чином: «Норми і правила, прийняті державою, або її конкретні дії можуть вчинятися з різною метою та обґрунтовуватись різними причинами. Однак, коли вони обґрунтовуються лише виходячи з тієї підстави, що особа, яка зазнає відповідного впливу з боку держави, отримає певне благо, або їй не буде заподіяна певна шкода, внаслідок прийнятих державою правил або здійснюваної нею політики і така особа при цьому не погоджується із такими правилами або діями – то, скоріш за все, тут матиме місце патерналізм» [17].

Подібне тлумачення терміну «патерналізм» знаходимо і в російській

лінгвістичній літературі. Зокрема, російський «Великий юридичний енциклопедичний словник» тлумачить патерналізм як переконання в тому, що держава повинна піклуватися про своїх громадян, забезпечувати задоволення їхніх потреб [18, с. 429]. У російському «Сучасному економічному словнику» патерналізм тлумачиться як покровительське ставлення держави до своїх громадян; переконання в тому, що держава, уряд зобов'язані піклуватися про громадян, забезпечувати задоволення їхніх потреб за державний рахунок, брати на себе всі турботи про добробут громадян [19, с. 287]. «Російський політологічний словник-довідник» під патерналізмом розуміє: 1) доктрину і діяльність з позицій "батьківської турботи" по відношенню до верств населення, менш захищених у соціальному і економічному відношеннях; 2) заступництво, опіку старшого по відношенню до молодших, підопічних [20]. Подібним чином, а саме як опіка держави над своїми громадянами, патерналізм тлумачиться і у німецьких тлумачних словниках [21].

Класичний образ патерналізму – це відносини між дорослими і дітьми, коли заради блага дітей батьки вдаються до різного роду дій, що обмежують свободу дитини. Водночас не можна залишити без уваги позицію А. Віл, а також Д. Б. Кляйн, які заважають, що хоча патерналізм є доволі багатогранним явищем і може бути як державним, так і набувати приватного характеру, втім в сучасній мовній практиці цим терміном частіше за все визначають закони і акти державної політики, які обмежують свободу людей в їх же інтересах [22, с. 260], тобто, йдеться саме про державний патерналізм, де роль «батька» переймає на себе держава та поширює «батьківське піклування» на своїх громадян. При чому у державно-владній сфері патерналізм проявляється у вигляді підкупу з певною метою громадян державою і тими, хто прагне влади, високого

місця в суспільстві, звеличення [23]. Відтак в контексті нашого дослідження науковий інтерес складає аналіз природи патерналізму, що поміщений у державно-владну сферу та являє собою особливу форму взаємовідносин держави і платників податків.

Як зазначає Р. О. Гаврилюк, держави за своєю природою поділяються на два типи – інструментальні та сутнісні, іншими словами, субстанційні держави [24, с. 226]. Авторка довела, що податково-правовий патерналізм властивий саме державам субстанційного типу, тобто, таким державам, що онтологізуються, протиставляють себе суспільству та не потребують партнерського діалогу з ним. Більше того, резюмує вона, патерналізм, як властивість податкового права субстанційних держав, виникає одночасно з ним, є його невід'ємним атрибутом, без якого податкове право держави існувати не може [25, с. 246].

Переконливим свідченням цього є зіставлення податкового права громадянина давньогрецького полісу та податкового права Давньоримської імперії, які, як довела Р. О. Гаврилюк, перебували у очевидному контрасті, мали протилежні історичні, соціокультурні та світоглядні, одним словом, цивілізаційні витоки і передумови [26, с. 218]. Стародавня Греція, що стала першим прототипом держави інструментального типу, якісно відрізнялася від усіх інших державних утворень тим, що основою розквіту давньогрецького полісу стала його егалітаризація (при будь-яких формах правління), яка стимулювалася глибоким почуттям солідарності громадян [27, с. 21-23]. Між давньогрецьким індивідом-громадянином та його полісом не існувало антагонізму. Соціум давньогрецького полісу був суверенною громадянською общиною, а полісна держава – її політичною (ієрархічною) організацією. Як переконливо показала Р. О. Гаврилюк, системоутворюючим центром, найвищою цінністю давньо-

грецького поліса періоду його зрілості був самодостатній громадянин-особистість із розвинутим почуттям відповідальності за самого себе та свою вітчизну [28, с. 302].

Такий егалітарний тип Давньогрецького полісу став основою античного вчення про державу та суспільство, в якому патерналізму відводилася особлива, неподібна до подальших історичних уявлень про це явище, роль [29, с. 169]. Сократ і Платон у рамках започаткованої ними політичної філософії розробили парадигму держави, побудованої за моделлю сім'ї (так звана держава-сім'я), що віддзеркалювала принцип макрокосму/ мікркосму – нижчі рівні реальності відображають верхні й навпаки [30]. Платон, зображуючи ідеальну державу, в одному зі своїх діалогів, зібраних у відомому творі “Держава. Закони. Політика”, описує ідеальні ролі у взаємодії правителів та громадян, що включають у себе захист, допомогу та взаємну зацікавленість, які у повній мірі своєї реалізації передбачають існування ідеального суспільно-державного патерналізму [31, с. 479].

Також для цього часу характерне ототожнення держави і суспільства, так, як це робить Аристотель, виводячи становлення держави зі створення розгалуженої системи громад, що, в свою чергу, вийшли з розвитку спільної групи родин. Його погляди з цього приводу були досить різнопланові. Аристотель у своєму творі “Політика. Афіньська політія” говорить: “... Якщо держава спрямовується до єдності, у такому разі з держави виникає родина, а з родини – окрема людина” [32, с. 59]. Аристотель виступав за дезінтеграцію патерналістських відносин на державному рівні, але на культуровому і буденному вважав їх необхідними. Організація патерналістських заходів на рівні духовного виробництва забезпечувала ефективне функціонування у політичній, економічній, культурній та інших сферах суспільного життя. Розвиток патерналістських відносин

відбувається від окремих приватних елементів суспільного життя до загальних суспільних процесів [33, с. 54].

Враховуючи такі уявлення давньогрецьких філософів про роль патерналізму у державному та суспільному житті, О. П. Масюк називає античний період розвитку вчення про патерналізм латентним [34, с. 69]. В уявленні мислителів того часу, держава не стоїть над людиною, не пригнічує її волю, а навпаки, через створені філософами того часу метафоричні форми ідеального правителя, ідеальної держави, у державі втілюється так би мовити зразок інструментального патерналізму, що спрямований на втілення у суспільній практиці моделі співіснування правителя та громадян на основі взаємодії у забезпеченні потреб давньогрецького полісу.

Такого роду устрій співбуття громадян давньогрецької держави-полісу започаткував людиноцентристську європейську цивілізацію з адекватними їй атрибутами, втім числі людиноцентристським правом загалом і податковим правом людини зокрема, що довела Р. О. Гаврилюк у своєму дослідженні антропосоціокультурної природи податкового права [35, с. 374-375]. Зокрема, вона, зазначає, що «податкове право громадянина давньогрецького полісу ґрунтувалося на об'єднанні спільних зусиль вільних громадян-власників, для вирішення спільних завдань і задоволення їх же спільних (публічних) потреб. Таке самоусвідомлення громадянина в якості найвищої і кінцевої мети існування усіх інститутів громадянського суспільства та держави лягло в основу юридичної конструкції податкового права людини, що належить до числа найвагоміших та найперспективніших соціальних винаходів давньогрецьких полісних соціумів та їх громадян-особистостей» [36, с. 220].

Докорінно іншим, парадигмально протилежним було податкове право Давньоримської імперії, що остаточно сформувалася як держава субста-

нційного типу. За часів правління Октавіана Августа було розпочате, а за часів Діоклетіана фактично завершено остаточне перетворення податкового права громадян в атрибут держави та трансформація розрізних етатистських поглядів про податок у цілісну етатистську доктрину оподаткування. Р. О. Гаврилюк показала, що квінтесенцію давньоримського антропосоціокультурного перевороту склало витіснення впродовж декількох століть полісної людиноцентристської ментальності населення Давнього Риму його етатистською ментальністю. Внаслідок цього масштаб особистості громадянина Давньоримської імперії у власному її сприйнятті зменшився образно до піщинки у безкінечному Всесвіті держави, в той час як масштаб Давньоримської імперської держави в особі її імператора виріс в очах того ж громадянина до вселенських масштабів [37, с. 217]. «В умовах імперської трансформації Риму, - як відзначає Б. М. Шапталов, - розгорнувся немислимий для попередніх часів культ правителів. Ця практика стала складовим елементом державної політики. Імперія стала еволюціонувати в бік «східної форми правління», коли піраміда влади вінчається невідчужною та невідзвітною особою – правителем» [38, с. 123].

В межах давньоримського імперського редистрибутивного перевороту, як встановила Р. О. Гаврилюк, відбулася якісна трансформація природи публічного інтересу і публічних потреб у давньоримському соціумі. У Давньоримській імперії під публічним став розумітися державний інтерес, а ще точніше – потреби субстанційної імперської держави, правлячої владної верхівки людей з імператором на чолі [39, с. 433].

Ми повністю поділяємо резюме Р. О. Гаврилюк, що на зламі часу до нашої ери та часу нашої ери історії людства давньоримська імперська держава заволоділа протиправно податковим правом людини, конструкція якого була винайдена давньогре-

цькою державою-полісом. Останнє виявилось результатом як закономірних, так і випадкових історичних подій, які в сукупності склали зміст тривалої історичної епохи занепаду антропосоціокультурних цінностей та заміни їх цінностями протилежними [40, с. 160]. Фактично привласнення Давньоримською імперією податкового права людини стало точкою відліку виникнення та існування податкового права субстанційної держави, точніше кажучи, його європейської традиції.

В таких умовах з'явилася потреба у формуванні такої стратегії державної політики, яка б згладжувала гострі кути одержавлення усіх сфер суспільного життя та антагонізму у відносинах держави і платників податків. Найбільш відомий з античних часів прояв патерналізму позначений вимогою люмпенів до можновладців: *Panem et Circenses!* (Хліба і видовищ!). Як відомо, до люмпенів належали найбільш бідні громадяни стародавнього Риму – переважно паразитуючі верстви суспільства, хоча певна їх частина була зайнята продуктивною працею. Вони не сплачували податків, але були потрібні і республіці, і імперії. А після військової реформи, що її започаткував 107 року до Різдва Христового перший консул і полководець Гай Марій, становили більшість завербованого професійного війська. Разом з тим, як прошарок між рабами і верхніми класами римлян, вони становили небезпеку для останніх, оскільки могли хитнутися в бік рабів і виступити спільно з ними проти рабовласників і їхньої держави. У могутньому Римі влада була змушена рахуватися з ними. Цей прошарок населення завдяки своєму особливому, порівняно з іншими громадянами Риму, становищу мав право на безкоштовний хліб - абсолютний прожитковий мінімум. І держава неабияк витрачалася на його роздачу. Не скупилася вона й на видовища [41]. З цього приводу Р. Віппер говорить: «Через бажання набутти популярності та авторитету, який би

легітимізував прагнення Октавіана Августа до одноосібної влади, а можливо, і через нерозуміння катастрофічних наслідків свого рішення, він поновив республіканську традицію утримання 150-200 тисяч здорових працездатних чоловіків. І зробив це, як і все, що він робив, методично і на державному рівні» [42, с. 184]. Протягом наступних 350 років, аж до Костянтина Великого, жоден римський імператор не наважувався відмовитися від величезних витрат, пов'язаних із здійсненням такої патерналістської політики.

Таким чином, з виникненням податкового права субстанційної держави виникла об'єктивна необхідність у приховуванні, хоча б на деякий час, зростаючого антагонізму між державою та її громадянами. Римська імперія з цим завданням впоралася, створивши дієвий механізм зниження рівня суспільного невдоволення з найменшими втратами для її власного державного інтересу у вигляді патерналізму.

З часів стародавнього імперського Риму минули тисячоліття. Патерналізм протягом усієї історії залишався супутником життя людства. Множилися і вдосконалювалися ли-

ше його форми, прояви та номенклатура цілей [43], але природа його залишилася незмінною. Як слушно зауважує І. А. Майбуров, надалі всі наступні зарубіжні практики оподаткування загалом повторювали оподаткування Давнього Риму [44, с. 10], рухаючись в напрямку подальшої етатизації податкового права, опублікування всіх сфер суспільного життя та абсолютизації обов'язків платника податків перед державою.

Таким чином, можна зробити висновок, що патерналізм є специфічним способом владних відносин, що проявляється у можливості субстанційної держави виступати у відносинах із платниками податків із «батьківських» позицій. Податково-правовий патерналізм став закономірним наслідком виникнення податкового права субстанційної держави в особі Давньоримської імперії. Його основним призначенням є забезпечення існування цього податкового права, шляхом створення у платників податків враження «батьківського піклування» даної держави про них. Поза податковим правом субстанційної держави патерналізм існувати не може, оскільки втрачає своє призначення та підґрунтя для реалізації.

Список використаних джерел

1. *Гаврилюк Р. О.* Природа податкового права: антропосоціокультурний підхід: монографія / Р. О. Гаврилюк. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2014. – 636 с.
2. *Гаврилюк Р. А.* Антропосоціокультурний код податкового права: монографія. Книга 2. Константи податкового права / Р. А. Гаврилюк. – Черновці: Черновицький нац. ун-т, 2014. – 804 с.
3. *Гаврилюк Р.* Патерналізм як функціональна константа етатистської доктрини податкового права / Р. Гаврилюк // Вісник Львівського університету. – 2014. – Вип. 60. – С. 182-191.
4. *Гаврилюк Р.* Обґрунтування наукою антропосоціокультурної природи податків і податкового права / Р. Гаврилюк // Право України. – 2014. – № 10. – С. 209-219.
5. *Гаврилюк Р. А.* Методологическая традиция доктрины естественного права: монографія / Р. А. Гаврилюк. – Черновці: Черновицький нац. ун-т, 2012. – С. 613.
6. *Гаврилюк Р. О.* Природа податкового права: антропосоціокультурний підхід. Автореферат дис... доктора юридичних наук / Р. О. Гаврилюк. – Київ, 2015. – С. 5.

7. Масюк О. П. Патерналізм як об'єкт соціально-філософської рефлексії: дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / О. П. Масюк. – Запоріжжя, 2006. – 190 с.
8. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови : [250 000 сл. та словосполучень з дод. та доп.] / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2009. 1736 с.
9. *Юридична* енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. т. 4. Київ:Укр. енцикл., 1998. 720 с.
10. *Paternalism* // Oxford Dictionary of Sociology. Third Edition / Edited by John Scott and Gordon Marshall. – Oxford, New York: Oxford University Press Inc., 2005. P. 481.
11. *Your* Dictionary definition and usage example. URL: <http://www.yourdictionary.com/paternalism>
12. *The American Heritage Dictionary of the English Language*. 4th ed. Boston: Houghton Mifflin Company, 2009. – 960 p.
13. *Longman* Dictionary of Contemporary English, Fifth Edition (Paperback + DVD-ROM) by Pearson Longman Paperback. - 2082 p.
14. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*/ URL: <http://plato.stanford.edu/entries/paternalism/>
15. *Барикин А. Б.* Большой юридический энциклопедический словарь / А. Б. Барикин. – М.: Книжный мир, 2003. – 720 с.
16. *Современный* экономический словарь. 2-е изд., испр. / Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 479 с.
17. *Политическая* наука: Словарь-справочник. // сост. Проф. пол наук Санжаревский И. И. Москва: Политология, РГУ., 2010. – 745 с.
18. *Duden*. Das große Fremdwörterbuch. Herkunft und Bedeutung der Fremdwörter. 4., aktualisierte Auflage. Dudenverlag: Mannheim/ Leipzig/ Wien/ Zürich. Bibliographisches Institut. 2007. 1548 s.
19. *Weale A.* Paternalism // The Blackwell Encyclopaedia of Political Thought. Ed. by Miller D. et al. Oxford: Basil Blackwell. 1991. P. 367-368; Klein D. B. Statist Quo Bias // Economic Journal Watch. 2004. Vol. 1. No. 2. P. 260-271.
20. *Газін В.* Патерналізм: від люмпенів Риму до електорату України / В. Газін // Дзеркало тижня. – 2015. – № 43. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/history/paternalizm-vid-lyumpeniv-rimu-do-elektoratu-ukrayini-.html>
21. *История* древнего мира. Т. 2: Расцвет древних обществ. Москва, 1983. – 576 с.
22. *History of Political Philosophy*. Third Edition / Edited by Leo Strauss and Joseph Cropsey. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1987. 966 p.
23. *Платон*. Собрание сочинений. В 4 т. / Под общ. ред. А. Ф. Loseva, В. Ф. Asmusa, А. А. Тахо-Годи. (Серия «Философское наследие»). Т. 3. Москва: Мысль, 1994. – 656 с.
24. *Аристотель*. Политика. Афинская полития / Предисл. Е. И. Тетнова. Москва: Мысль, 1997. – 458 с.
25. *Шапталов Б. Н.* Феномен государственного лидерства: экспансия в мировой истории / Б. Н. Шапталов. – Москва: Крафт, 2008. – 656 с.
26. *Виппер Р.* Очерки по истории Римской Империи / Р. Виппер. – Ростов-на-Дону, 1995. – 453 с.
27. *Майбуров И. А.* Теория и история налогообложения: учебник / И. А. Майбуров. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 495 с.

Тараненко К. Ю. Поняття податково-правового патерналізму

В статті проаналізовано поняття патерналізму як феномену податково-правової дійсності. Доведено, що патерналізм є властивістю податкового права субстанційної

держави та виникає одночасно з ним. Його основним призначення є уможливлення реалізації податкового права субстанційної держави, тому поза ним податково-правовий патерналізм існувати не може, оскільки втрачає підґрунтя для реалізації.

Ключові слова: податково-правовий патерналізм, податкове право субстанційної держави, етатистська доктрина податкового права.

Тараненко К. Ю. Понятие налогово-правового патернализма

В статье проанализировано понятие патернализма как феномена налогово-правовой действительности. Доказано, что патернализм является свойством налогового права субстанционального государства и возникает одновременно с ним. Его основным назначением является реализация налогового права субстанционального государства, поэтому вне его налогово-правовой патернализм существовать не может, поскольку теряет почву для реализации.

Ключевые слова: налогово-правовой патернализм, налоговое право субстанционального государства, этатистская доктрина налогового права.

Taranenko K. The concept of tax-legal paternalism

The article analyzes the concept of paternalism as a phenomenon of tax and legal reality. It is proved that paternalism is a property of the tax law of a substantial state and arises simultaneously with it. Its main purpose is the realization of the tax law of a substantial state, therefore, outside its tax-legal paternalism can not exist, because it loses ground for implementation.

Key words: tax-legal paternalism, tax law of the substantive state, etatist doctrine of tax law.